

КОРДОЦЕНТРИЗМ ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА (вступ до теми)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 1 (31).

Шинкар І. Кордоцентризм поетичної творчості Тараса Шевченка (вступ до теми); 7 стор.; кількість бібліографічних джерел – 8; мова – українська.

Анотація. У статті розглядається віддзеркалення в поетичних творах Т.Г.Шевченка “філософії серця” як наскрізного архетипу української національної ментальності.

Ключові слова: архетип, кордоцентризм, менталітет, поема, філософія серця, Шевченко Тарас.

Як зазначено в Літературознавчому словнику-довіднику, “філософія серця” — це основний традиційний напрям української філософії, який відображає специфіку ментальної свідомості, що проявляється в яскравих емоційних формах кордоцентризму, пов’язуючи ентузіастичні настанови з чуттєвою сферою, з прагненням охопити в обмеженому безмежне, у відносному — абсолютне. [3, с. 697].

Уперше найповніше формулювання “філософії серця” (яка вже мала свої традиції від киево-руської доби, збагачені віяннями неоплатонізму та патристики) спостерігається у вченні Г.Сковороди: “Істиною людини є серце в людині, глибоке ж серце — одному лише Богу досяжне, як думок наших безодня, просто сказати душа, тобто суттєва істота”, “сила”, поза якою “ми є мертва тінь” [5, с. 116]. У даному випадку, ототожнюючи “серце” з душею, філософ спирався на Біблію, де воно означає душу і дух, шлях до вищої істини, “вище серце”, завдяки якому встановлюється таємний гармонійний зв’язок між речами, “мікрокосмом” та “макрокосмом” тощо.

“Філософію серця” поглибив видатний український філософ ХІХ ст. П. Юркевич у роботі “Серце і його значення в духовному житті людини за вченням Слова Божого” [8, с. 218]. Він обстоював тезу, що “серце є осереддя душевного і духовного життя людини”, перед яким поступається розум, тому що “урядувальна й володарююча сила не є сила породжувальна”, відводив розуму “похідну” роль, але не применшував його значення, спирався на національне світобачення, в якому “серце” постає універсальною категорією, втілюючи в собі ідею вседності. Тому в П. Юркевича, як і в М. Гоголя та інших українських інтелектуалів, виникли гострі конфлікти з російською інтелігенцією, наділеною раціоналістично-позитивістською ментальністю, про що свого часу писав у статті “Дві руські народності” М. Костомаров. Пізніше проблему “філософії серця” висвітлював

Д. Чижевський [6]. Звертаються до неї і сучасні філософи (І. Бичко, А. Бичко та ін.).

У сучасному українському літературознавстві проблемі “філософії серця” присвячено низку праць.

Перш за все слід зупинитися на монографії М. Ігнатенка “Генезис сучасного художнього мислення” [2]. З нею в новітнє українське літературознавство ввійшла актуальна проблематика — опертя новоевропейської літератури на семантичні підвалини християнського світовідчуження.

С. Пригодій присвятив монографію “Українська філософія серця та американський трансценденталізм” [4] типологічно-порівняльному дослідженню вказаних явищ у двох просторово достатньо далеких одна від одної літературах.

Т. Бовсунівська в одному із розділів “Історії української естетики першої половини ХІХ століття” [1] ґрунтовно розглядає проблему осмислення категорії серця в естетичній системі українського романтизму.

Більшість українських інтелектуалів переконані, що поза “філософією серця” дійсність для українства позбавлена сенсу, тому виявляє себе через кордоцентризм у різних спектрах життєдіяння — від розмаїтих жанрів фольклору до вищих, інтелектуальних рівнів культури, зокрема літератури, в якій образ “серця” віддає центральне місце.

Одним із перших інтерпретаторів поезії Шевченка М. Костомаров, за дослідженням Т. Бовсунівської, оцінює його творчість з точки зору присутності в ній категорії серця [1, с. 200].

Основною проблемою, над якою хотілось поміркувати нижче, є наступна: специфіка кордоцентризму у творчості Т. Г. Шевченка, що виріс у суспільстві, де християнські традиції були повністю сформованими, розвинутими. Матеріалом дослідження будуть віршові твори Т. Шевченка, традиційно зібрані у «Кобзарі».

Т. Шевченко жив в епоху, коли стояла проблема вибору між ортодоксальним християнством та іншими варіантами релігійності. Тут варто

звернутися до тієї характеристики світогляду поета, котру дав Д. Чижевський: “Шевченко відкидає в релігії, зокрема в християнстві, все те, що так чи інакше робить з релігії якусь абстрактну силу, що не тільки є байдужа до живої конкретної людини, а й виступає проти індивідуума, перешкоджає свободному розвитку особистості...” [6, с. 171].

У соціально-політичній площині пафос творчості Шевченка: доля України, українського народу, звільнення окремої людини та всього народу і, навіть ширше — людства, від будь-якого гноблення, створення національної держави.

Д. Чижевський вважає антропоцентризм домінантною якістю світогляду Шевченка, а саме: “поставлення людини в центрі цілого буття, цілого світу — як природи і історії, так і усіх сфер культури” [6, с. 167-168]. Однак у більшості текстів “Кобзаря”, у котрих присутня релігійна тематика, Бог та Божа Матір є вищими за людину, й поет вступає із ними у діалог.

Якщо схарактеризувати світогляд Шевченка з точки зору сучасних філософських течій, то він вписується в парадигму персоналізму, тобто спрямованості людини на досягнення вищих цінностей через інтеріоризацію (внутрішню зосередженість) та екстеріоризацію (зовнішнє самоздійснення).

Домінуючим дискурсом у “Кобзарі” є ліричний монолог, котрий органічно втілюється у жанрове розмаїття відповідної літературної доби.

Умовно для інтерпретаційного дослідження будемо вважати весь “Кобзар” Шевченка своєрідним одним художнім образом (за термінологією О. Потебні), або одним висловлюванням (за термінологією М. Бахтіна). Тоді ця своєрідна сповідь поета розгортається у часі, від його двадцятичотирьохріччя до його смерті, що наступила у 47 років.

Мотиви серця та елеосу з’являються в одному з перших творів Великого Кобзаря — елегії “Думи мої, думи мої...” як наскрізні, що створює його формозмістовну єдність. Проте сльози притаманні здебільшого ліричному героєві, котрий тужить за батьківщиною, а образ серця поєднується з тією органікою, що існує тільки в Україні, бо лише там можна знайти “щире серце”. До того ж останній мотив переходить у словосполучення “слово ласкаве” (“Там знайдете щире серце / І слово ласкаве”) [7 с. 244], котре також уособлює Україну, та є вельми полісемантичним: ласкаве слово — це, по-перше, мова, а, по-друге, привітність, сердечність. Отже, тема серця начебто подвоюється. Цей текст мовби задає певний реєстр подальшому розвою лірики поета.

У поезії “Чигрине, Чигрине...” серце поета виступає його активною іпостассю, що через сльози “просить / Святої правди на землі” [7, с. 142]. Сльози також набувають незвичної активності: “Я посию мої сльози, / Мої щирі сльози. / Може зійдуть і виростуть / Ножі обоюдні” [7, с. 143].

У творі-звертанні до волхва (“Заворожи мені, волхве”) присутнє протиставлення запечатаного,

себто мертвого серця волхва та живого серця поета, надію у котрому має повернути пала весняна вода, схожа на сльози [7, с. 169].

У поетичному посланні Шевченка до Гоголя протиставляється Гоголівський сміх і Шевченківський плач, що мають, проте одну природу: плач серця, настільки тихий, що “може й Бог не бачить” [7, с. 169].

В елегійному вступі до поеми “Сліпий” виступають антитезою два образи серця: у сні-покої, де воно раює й у дійсності, де його плач породжує плач очей [7, с. 146].

У поезії “Минають дні, минають ночі...” образ серця подвоюється в іншій парі: мертве серце й живе, спрямоване до любові, до людей [7, с. 207].

У деяких поезіях обрах серця набуває автобіографічності, у нього входять ключові події з життя Шевченка. Це передусім вірш “Мені тринадцятий минало...” [7, с. 245-247] та ніби його продовження — “І золотої й дорогої...” [7, с. 364]. У першому тексті змальовуються дві антитетичні картини одного й того ж рідного села і порятунком од відчаю, що прийшов разом із втішанням та поцілунком дівчини. Це картина минулого, від якої дотепер (моменту висловлювання) поетове “серце плаче та болить”. У другому — поет готовий заплакати над кожним самотнім сільським хлопчиком, на котрого попереду очікує лише недоля.

Наскрізними образами поетичної творчості Великого Кобзаря є образ покритки та образ матері. Обидва змальовуються з позицій кордоцентричної поетики.

У поемі “Катерина” до головного персонажа автор так і звертається: “Катерино, серце моє!” [7, с. 21].

Іншим полюсом поезій Шевченка є “мати молодая / З своїм дитяточком малим”. Проте і в цьому тексті (“У нашій раї на землі”), по-перше, змальовується драматична доля матері в старості, по-друге, вводиться антитетична доля покритки [7, с. 356].

У поемі “Неофіти” присутній епізодичний, однак ключовий образ матері, що після загибелі сина “помолилась в перший раз” і понесла “живі” слова Христа людям [7, с. 315].

Значення образу матері в поезії Шевченка підкреслюється кінцівкою одного з його останніх віршів “Врага не буде, супостата, / А буде син, і буде мати, / І будуть люди на землі” [7, с. 351].

Образ Божої Матері спочатку з’являється в поезії “Іржавець” у її традиційній іпостасі — заступниці за людей [7, с. 252]. Йому повністю присвячена остання поема Шевченка — “Марія”, що розпочинається з молитовного звертання до Богоматері. Завершується поема присутньою протестантською деконструкцією церковного образу Богоматері. Мотиви серця безпосередньо в поемі відсутні. Однак вона просякнута глибоким кордоцентризмом, бо як можна побачити із попереднього аналізу

образів жінки і матері в творчості Шевченка, ці образи знаходяться глибоко в його серці, починаючи з перших життєвих вражень, із перших поетичних текстів.

Наша розвідка є своєрідним одивненням передусім творчості Великого Кобзаря. Вона може і, на наш погляд, має внести нові аспекти потрактування й розуміння творчості Шевченка у контексті

розвитку європейського письменства епохи християнської цивілізації.

Отже, у поетичних творах Т. Шевченка присутня емоційна, глибоко сердечна заангажованість у нагальній проблематиці свого часу: звільнення людини від національного та соціального гноблення. І провідною зорею для Т. Шевченка виступає віра в Христа.

Література

1. Бовсунівська Т. Історія української естетики першої половини ХІХ століття / Т. Бовсунівська. – К. : Вид. дім Д. Бураго, 2001. – 343 с.
2. Ігнатенко М. Генезис сучасного художнього мислення / М. Ігнатенко. – К. : Наук. Думка, 1986. – 287 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Громяка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – 752 с.
4. Пригодій С. Українська філософія серця та американський трансценденталізм / С. Пригодій. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2002. – 233 с.
5. Сковорода Г. Твори: У 2-х т. / Г. Сковорода. —К., 1994.
6. Чижевський Д. Нарис з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К. : Орій, 1992. – 230 с.
7. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – Донецьк : ТОВ ВКФ “БАО”, 2008. – 480 с.
8. Юркевич П. Философские произведения / П. Юркевич. – М. : Политиздат, 1990. – 456 с.

Иван Шинкар

КОРДОЦЕНТРИЗМ ПОЭТИЧЕСКОГО ТВОРЧЕСТВА ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

Аннотация. В статье рассматривается отражение в поэтических произведениях Т. Г. Шевченко “философии сердца” как сквозного архетипа украинской национальной ментальности.

Ключевые слова: архетип, кордоцентризм, менталитет, поэма, философия сердца, Шевченко Тарас.

Ivan Shynkar

CORDOCENTRISM POETRY OF TARAS SHEVCHENKO

Summary In this article reflection of poetry of Taras Shevchenko “philosophy of the heart” as the archetype of Ukrainian national mentality is considered.

Key words: archetype, cordocentrism, mentality, poem, philosophy hearts, Taras Shevchenko.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2013 р.

Шинкар Іван Петрович – кандидат філологічних наук, доцент, проректор з науково-методичної роботи, в. о. завідувача кафедри філології Карпатського інституту підприємництва університету «Україна» (м. Хуст).